

TYTUŁEM WSTĘPU

KILKA UWAG NA TEMAT EDYKTU Z EL BIERZO

*Géza Alföldy,
amico et magistro optimo, in memoriam
(Aquinci 1935 – Athenis 2011)*

Niniejsza praca, której autorzy – Krzysztof Antczak i Emilia Twarowska-Antczak, niegdyś studenci Uniwersytetu w Saragossie – zaszczyli mnie propozycją napisania kilku uwag wstępnych, poświęcona jest krytycznej analizie niewielkiej tabliczki z brązu, zapisanej łacińskim tekstem. Znana jest ona pod wieloma nazwami, w tym także, ze względu na miejsce znalezienia, jako ‘edykt z El Bierzo’. Dokument ten, o wyjątkowym znaczeniu epigraficznym i historycznym, przybliżony został światu nauki w 1999 roku¹. Jego autentyczność wzbudzała początkowo zastrzeżenia², obecnie jednak nikt już jej nie kwestionuje³.

---

¹ J.A. Balboa de Paz, Un edicto del emperador Augusto hallado en el Bierzo, EB 25, 1999, s. 45–53 (= AE 1999, 915 = HEP 7, 378 z kolejnymi uaktualnieniami).

² Wyrażone szczególnie przez P. Le Roux, L’Edictum de Paemeiobrigensibus, un document fabriqué?, MEP 6, 2001, s. 331–363 i M.A. Canto, Rarezas epigráficas e históricas en los nuevos edictos augusteos de El Bierzo, [w:] El bronce de Bembibre. Un edicto del emperador Augusto del año 15 a.C. Museo de León, red. L. Grau Lobo, J.L. Hoyas, Valladolid 2001, s. 153–165.

³ Wśród nich wyróżnił tylko niektóre: F. Costabile, O. Licandro, Tessera Paemeiobrigensis. Un nuovo editto di Augusto dalla «Transduriana provincia» e l’imperium proconsulare del princeps, Roma 2002; G. Alföldy, Das neue Edikt des Augustus aus El Bierzo in Hispanien, ZPE 131, 2000, s. 177–205; El edicto del Bierzo. Augusto y el Noroeste de Hispania, red. F.J. Sánchez-Palencia y J. Mangas, Ponferrada 2000; El bronce de Bembibre. Un edicto del emperador Augusto del año 15 a.C. Museo de León, red. L. Grau Lobo, J.L. Hoyas, Valladolid 2001, z udziałem m. in. z G. Alföldyego, El nuevo edicto de Augusto de El Bierzo en Hispania, s. 17–27, R. López-Melero, El texto de la tabula de El Bierzo: propuesta de interpretación, s. 29–44, A. Rodríguez Colmenero, Los *castella* de Susarros y Gigurros en el Noroeste hispánico a través del bronce de Bembibre y otros documentos de reciente aparición, s. 67–85, uaktualniając prace wcześniejsze, wypada dodać tego ostatniego autora „Tessera Paemeiobrigensis” (1221–1233) i odwołanie G. Alföldyego, Allocutio congressui inaugurando habita, [w:] XII Congressus Internationalis

Wygrawerowany na tabliczce tekst to dwa edykty, wydane przez Augusta w Narbonie, 14 i 15 lutego 15 roku przed Chr., w przeddzień jego wyprawy do Hiszpanii. Princeps wymieniony jest w dokumencie jako „Imp(erator) Caesar divi fil(ius) Aug(ustus) trib(unicia) pot(estate) VIII{I} et pro co(n)s(u)”. Intencją cesarza było nagrodzenie niewielkiej społeczności z obszaru Asturii. Stanowiła ona część plemienia Susarrów (*gens Susarrorum*) i w edykcie określona została jako *castellani Paemeiobrigenses*. Decyzja ta podjęta została na podstawie zgodnych raportów wszystkich *legati*, w tym Lucjusza Sestiusza Kwirinalisa, który jako jedyny spośród nich pojawia się w dokumencie. W imieniu cesarza zarządzali oni, w różnym czasie, *Transduriana provincia*, skądinąd niewzmiankowanej dotąd w żadnym ze znanych nam źródeł. W przeciwieństwie bowiem do innych mieszkańców tego regionu, którzy odstąpili od Rzymu (*desciscentes*), Pemejobrygenowie dochowali mu wierności (*permansisse in officio*). Dlatego na mocy pierwszego z edyktów otrzymali *immunitas perpetua*, czyli trwałe zwolnienie od wszelkich ciężarów. Ponadto cesarz zagwarantował im posiadanie dotychczas zajmowanych ziem, w granicach z okresu legacji Kwirinalisa.

Drugi edykt jest konsekwencją poprzedniego. Pojawiają się w nim *castellani Aiiobrigiaeciani*, którzy stanowili część plemienia Gigurrów (*gens Gigurrorum*). Za jego zgodą (*volente ipsa civitate*) Ajobrygiecjanowie przejęli wszystkie dotychczasowe obciążenia (*omni munere*) Pemejobrygenów, które teraz wypełniać mieli wraz z Susarrami (*Susarri*).

Treść dokumentu z El Bierzo dostarcza pola do dyskusji nad szeregiem różnych problemów, jak na przykład pojawienie się godności prokonsula w tytulaturze Augusta czy też kwestia rozumienia terminu *provincia Transduriana*, etc. Ze swej strony chciałbym się skupić wyłącznie na dwóch z nich: 1) na materiale, na którym wygrawerowano edykt, oraz nad kwestiami epigraficznymi; 2) na informacjach o mieszkańcach północno-zachodnich obszarów Półwyspu Iberyjskiego.

1. Brązowa płytką, na której wygrawerowano dokument, jest kopią drewnianej tabliczki pokrytej woskiem. To na takiej tabliczce zapisano pierwotnie treść obu edyktów i – po sporządzeniu odpowiedniej liczby egzemplarzy – przekazano zainteresowanym stronom. Dwaj badacze włoscy, F. Costabile i O. Licandro, trafnie określili płytkę z El Bierzo terminem *tessera cum capitulo*, łącząc jej kształt z opisem, który spotykamy w dziele Warrona *O gospodarstwie wiejskim* (*De re rustica* III 5.10). Autor ten porównał kształt właśnie takiej przeznaczonej do zapisania płytki (*tabula litteraria*), wyposażonej w górnej części w ucho do jej zawieszenia, do planu *ornitho* – ptaszarni⁴. Warto zwrócić uwagę, że po-

Epigraphiae Graecae et Latinae. Prouinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae, red. M. Mayer, G. Baratta, A. Guzmán, Barcelona 2007, s. 3–13, szczególnie 8–9 z obszerną bibliografią.

⁴ F. Costabile, O. Licandro, *Tessera Paemeiobrigensis*, s. 25–34.

dobnie wyglądały także *tesserae frumentariae*, czyli żetony używane przy rozdawnictwie zboża, czy też *tabula hospitalis*, znaleziona w północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego, w Castromao (Celanova, Orense). Ta ostatnia, również z brązu, datowana jest na okres dużo późniejszy niż edykt z El Bierzo. Znajdujący się na niej tekst zawiera informację o przyznaniu ekwicie Gajuszowi Antoniuszowi Akwilusowi (*eques C. Antonius Aquilus*), pochodzącemu z miasta Nova Augusta (być może Lara de los Infantes, Burgos)⁵ statusu *hospes*, co miało miejsce w 132 roku. Akwilus dowodził wówczas, w randze prefekta, pierwszą kohortą Celtyberów (*cohors I Celtiberorum*; AE 1973, 295). Przyjmuje się, że także ta *tabula* była wierną kopią pokrytej woskiem tabliczki drewnianej, na której zapisana była uchwała rady miasta o wyróżnieniu Akwilusa zaszczytnym przywilejem. Jest rzeczą oczywistą, że tę oficjalną decyzję poprzedzić musiała akceptacja zainteresowanego, wraz ze zgodą na wygrawerowanie odnośnego tekstu na tablicy z brązu⁶.

Możemy założyć, że edykty Augusta utrwalono na metalowej płytce z inicjatywy najbardziej zainteresowanych, czyli *castellani Paemeiobrigenses*. W ten sposób wpisali się oni w rzymską tradycję grawerowania oficjalnych dokumentów na płytach z brązu⁷. Chodziło w tym wypadku o upamiętnienie nadania cesarskich przywilejów, a zarazem, poprzez upublicznienie dokumentu, zagwarantowanie trwałości podjętej przez władcę decyzji. Przyjmuje się, że tabliczka musiała być wyeksponowana na terenie *castellum*, w miejscu stosownym, w co trudno wątpić, do rangi dokumentu. Zdziwiałoby, że mechanizm zbiorowej autoprezentacji, nadzwyczaj charakterystyczny dla rzymskiej kultury epigraficznej i właściwy dla środowiska miejskiego, znalazł tak wcześnie zastosowanie u Pemejobrygenów, i to w *castellum*, które z całą pewnością nie dysponowało zabudową monumentalną, konwenującą z architekturą rzymskich miast. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że język łaciński, w którym sporządzono dokument, rozumiały być tylko dla niewielkiego grona osób spośród ludności miejscowej. Ledwo co zakończyły się przecież wojny kantabryjskie i ostateczny podbój regionu.

Nie mamy jednak do czynienia ze zjawiskiem, które byłoby w Hiszpanii czymś całkowicie nowym. Raczej na odwrót: edykt z El Bierzo wkomponowuje się w ciąg napisów na tablicach brązowych, które pojawiły się na Półwyspie

---

⁵ H. Gimeno, M. Mayer, Una propuesta de identificación epigráfica: Lara de los Infantes / Nova Augusta, *Chiron* 23, 1993, s. 313–321.

⁶ Na temat tablic hiszpańskich z przyznaniem *hospitalis* zob. F. Beltrán, *Hospitium y ciudadanía en la tábula de El Picón*, [w:] *El bronce de El Picón (Pino del Oro, Zamora). Procesos de cambio en el occidente de Hispania*, red. I. Sastre, A. Beltrán, Madrid 2010, s. 129–137, z bibliografią.

⁷ F. Beltrán, *Inscripciones sobre bronce: ¿un rasgo característico de la cultura epigráfica de las ciudades hispanas?* [w:] *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina. Atti II*, Roma 1999, s. 21–37.

Iberyjskim wraz z przybyciem tu Rzymian. Jego znaczenie porównać można z edyktem Emiliusza Paulusa z roku 189 przed Chr. (CIL I² 614 = CIL II 5041), *deditio* z Alcántara z roku 104 przed Chr. (AE 1984, 495) czy *tabula Contrebiensis* z roku 87 przed Chr. (CIL I³ 2951a)⁸. Kopie tych dokumentów, sporządzone przez lokalne społeczności na tablicach z brązu, zostały wystawione na widok publiczny, aby upamiętnić korzystne dla nich decyzje namiestnika prowincji. Edyktem z El Bierzo, w którym występuje w roli prokonsula, a więc osoby w najwyższym stopniu odpowiedzialnej za prowincje hiszpańskie, August przyznał Pemejobrygenom autonomię. Na mocy decyzji Emiliusza Paulusa Laskutanowie (*Lascutani*) otrzymali prawo do posiadania zajmowanych ziem i oppidum. *Deditici Seanoc* [---] z dokumentu z Alcántara stali się beneficjentami bliżej nieokreślonych przywilejów. Kuriałom z Kontrebiei (Contrebia Belaisca, Saragossa), określonym w inskrypcji jako *senatus Contrebiensis*, powierzono, mimo że nie dotyczyło to bezpośrednio ich miasta, rozstrzygnięcie sporu między *Sallvienses* a *Allavonenses* o dostęp do wody. Wszystkie te dokumenty, sporządzone w języku łacińskim, wpisują się wyraźnie w określoną tradycję epigraficzną. Powstały one poza obrębem tyczących ich społeczności, które następnie zadecydowały o sporządzeniu ich brązowych kopii na użytek lokalny, mimo nikłej lub żadnej znajomości łaciny. Górzyście ziemie gadetańskie, na których znajduje się Lascuta (Alcalá de los Gazules), dopiero około roku 190 przed Chr. znalazły się we władzy Rzymu. Warto przy tym zaznaczyć, że napis zawierający edykt Emiliusza Paulusa jest najstarszą tego typu inskrypcją łacińską; słynne *senatus consultum de Bacchanalibus* (CIL I² 581) datuje się na rok 186 przed Chr. Nie ma najmniejszej wątpliwości, że napis z roku 189 przed Chr. był dla miejscowej ludności trudny do zrozumienia, tak samo jak *deditio* z Alcántara, datowana na okres po wojnach luzytańskich, gdy Rzym zapanował nad Luzytanią. Podobnie wyglądało to w Contrebia Belaisca (Saragossa), gdzie na początku I wieku przed Chr. językiem dominującym w lokalnej epigrafice był celtyberyjski⁹. Niemniej w kręgu szeroko rozumianej elity społecznej stopniowo zaczął dominować język łaciński.

Edykt z El Bierzo zamyka tę serię. Z okresu Cesarstwa nie znamy jej odpowiednika, chociaż pewnym wyjątkiem mogą być listy cesarskie z I i II wieku, adresowane do lokalnych społeczności betyckich¹⁰. Cesarz występuje w nich

---

⁸ F. Beltrán, *Ultra eos palos. Una nueva lectura de la línea 7 de la Tabula Contrebiensis*, [w:] *Espacios, usos y formas de la epigrafía hispana en épocas antigua y tardoantigua. Homenaje al Dr. Armin U. Stylow*, *Anejos de AEspA* 48, Mérida 2009, s. 33–42, szczególnie 33–34.

⁹ Co potwierdzają inskrypcje odkryte na obszarze Contrebia Belaisca: J. Untermann, *Monumenta linguarum Hispanicarum*, Wiesbaden 1997, K.1.

¹⁰ CIL II²/5, 871 = II 1423 (*Epistula Vespasiani ad Saborenses*); AE 1962, 147 (*Epistula Titi ad Muniaguenses*); CIL II²/5, 1322 (*Epistula Pii ad Obulculenses?*) lub listu znajdującego się w końcowej części *Lex Irnitana* (*Epistula Domitiani ad Irnitanos*), AE 1984, 454.

jednak jako princeps, a nie namiestnik prowincji. Jest to oczywiście w pełni zrozumiałe, gdyż *Hispania Baetica* pozostawała wówczas w jurysdykcji senatu. W przypadku edyktu z El Bierzo mamy do czynienia, podobnie jak z inskrypcjami na *tabulae aeneae* z czasów republikańskich, z bardzo wczesnym przykładem kultury epigraficznej na obszarze Półwyspu Iberyjskiego. Wybitną rolę w jej upowszechnianiu, czego dowodzą te dokumenty, odegrały władze lokalne.

2. Zajmijmy się teraz zawartymi w edyktie z El Bierzo informacjami o mieszkańcach północno-zachodnich ziem Półwyspu Iberyjskiego i formach ich organizacji. Dane te mają charakter unikatowy, dlatego też wzbudziły w świecie nauki znaczne poruszenie. Obecność na terenie Hiszpanii struktur społeczno-politycznych wzorowanych na modelu miasto-państwo, i to na długo przed przybyciem Rzymian, jest rzeczą powszechnie znaną. Dotyczy to zwłaszcza południa, części wschodniej oraz w pewnym zakresie obszarów centralnych półwyspu. Pod tym względem Hiszpania całkowicie wpisywała się w ogólnórdziemnomorski trend rozwoju kulturowego. Znaczne jednak obszary Półwyspu Iberyjskiego nie miały nic wspólnego ze strukturami miejskimi, a zamieszkujące je społeczności hołdowały zupełnie odmiennemu systemowi organizacyjnemu. Jego istotą były niewielkie osady, które w źródłach epigraficznych określane są terminem *castella*, w literaturze archeologicznej natomiast nazywa się je grodami. O istnieniu struktur niemiejskich na obszarze Hiszpanii Bliższej (*Hispania Citerior*) zaświadcza także Pliniusz Starszy. We wprowadzeniu do opisu tej prowincji podaje (NH III 18), że *civitates provincia ipsa, praeter contributas aliis, CCXCIII continet, oppida CLXXVIII, in iis colonias XII, oppida civium Romanorum XIII, Latinorum veterum XVIII, foederatorum unum, stipendiaria CXXXV*¹¹.

Na podstawie przekazu Pliniusza możemy założyć, że 179 oppida miały status miejski, natomiast pozostałe można zakwalifikować do *civitates* niemiejskich¹². Opis Hiszpanii Bliższej (NH III 23–28 i IV 110–112) wskazuje, że społeczności niemiejskie znajdowały się głównie na obszarze północno-zachodnim Półwyspu Iberyjskiego¹³: *Gigurri, Paesici, Zoelae, Celtici, Lemaii, Bibali, Coe-*

---

¹¹ Prowincja ta ma [scil. *Hispania citerior* – bez opisu wysp, *quarum mentione seposita*] – obok innych 293 zależnych *civitates* – 179 oppidów, wśród nich 12 kolonii, 13 oppidów obywateli rzymskich, 18 na starym prawie latyńskim, jedno (*oppidum*) sprzymierzone, 135 płacących daninę – przekł. Krzysztof Antczak.

¹² F. Beltrán, *Locorum nuda nomina? La estructura de la descripción pliniana de Hispania*, [w:] *La invención de una geografía de la Península Ibérica. II. La época imperial*, red. G. Cruz Andreotti, P. Le Roux, P. Moret, Málaga – Madrid 2007, s. 115–160, szczególnie 120–121.

¹³ Niejednokrotnie mylone przez autorów współczesnych z plemionami albo z ludami: F. Beltrán, *Plinio versus Ptolomeo. Geografía y etnicidad en la Hispania del Principado*, [w:] *Romanización, fronteras y etnias en la Roma antigua: el caso Hispano. Revisiones de Historia*

lerni, Callaeci, Equaesi, Limici, Querquerni... O istnieniu licznych społeczności (*civitates*) na obszarze Hiszpanii zaświadcza także geograf Ptolemeusz, który mówi o Asturach, Gallejczykach Luceńskich i Gallejczykach Brakareńskich (II 6, 22–48). Przy tej okazji wspomina nazwy *civitates* niemiejskich, które często były refleksem nazw ich miejskich odpowiedników. Z przekazu obu autorów nasuwa się wniosek, że w pierwszej kolejności powstały *civitates* miejskie. Te o innym charakterze wyróżnione są łacińskimi terminami typu *Forum, Aquae* itp., co dowodzi, w porównaniu z ‘macierzystą’ *civitas*, ich późniejszego ukonstytuowania: Lemanowie – Daktonion (II 6, 25); Gigurowie – Forum Gigurow (II 6, 37); Koilerinowie – Koiliobryga (II 6, 41); Bibalowie, Forum Bibalów (II 6, 42); Limikowie, Forum Limików (II 6, 43); Kuakernowie – Wody Kuakernów (II 6, 46). Jest to wyraz konsekwencji rzymskiego procesu urbanizacji w tym regionie.

W okresie poprzedzającym proces urbanizacji rzymskiej, struktury społeczno-polityczne na terenie Hiszpanii były niejednolite. Składały się one z mniejszych osad – *castella*, znanych z inskrypcji z I wieku po Chr. W późniejszym okresie osady te, w konsekwencji przyjęcia modelu miejskiej *civitas* i stworzenia ośrodków centralnych, o których wspomina Ptolemeusz, zanikły¹⁴. Taki stan rzeczy doskonale wyjaśnia, że w roku 15 przed Chr., gdy proces ten znajdował się w fazie początkowej, istniała pewna płynność w nazewnictwie społeczności niemiejskich. Zamiennie określano je terminami *gens* albo *civitas*, co jasno wynika z następującego fragmentu edyktu z El Bierzo: ...*Aiiobrigiaecinos ex gente Gigurrorum, uolente ipsa ciuitate...* Termin *civitas* zatem odnosi się do *Gigurri*, występujących w pierwszej części dokumentu jako *gens*¹⁵.

Edykt z El Bierzo ukazuje autonomię *castellum*. Dokument ten wskazuje, że *castellani Paemeiobrigenses* pozostali wierni Rzymowi – *in officio* – w przeciwieństwie do pozostałych – *desciscentes*. Zatem przedmiotem, w którym mieszkańcy *castellum* mogli przyjąć odmienne stanowisko niż pozostała część *civitas*, była kwestia pokoju i wojny. Drugą ważną kwestią było wypełnianie przez *castellani* zobowiązań natury finansowej oraz wojskowej. Nadanie *immunitas* zwalniało ich z nałożonych obciążeń. Ponadto edykt dowodzi, że *castellani* posiadali obszar ziemi dokładnie wytyczony: *quosq(ue) agros et quibus finibus possederunt*. Przypadek *castellani Aiiobrigiaecini* wskazuje, że społeczność ta

---

Antigua VII (Vitoria 20–22 de septiembre de 2010), red. J. Santos, G. Cruz-Andreotti, Málaga [w druku], szczególnie Apéndice II.

¹⁴ Jak podkreśla G. Pereira w swych pracach, np. Los galaicos, [w:] Los pueblos prerromanos del Norte de Hispania. Una transición cultural como debate histórico, red. J.F. Rodríguez Neila, F.J. Navarro, Pamplona 1998, s. 301–323, szczególnie s. 318.

¹⁵ Podobieństwo między *civitas* i *gens* w Edyktie z El Bierzo wykazał Rodríguez Colmenero 2001 i 2007, *passim*.

musiała, mocą cesarskiego edyktu, zmienić przynależność do *civitas* i przejąć te zobowiązania (*munera*), które dotąd, wraz z Susarri, spoczywały na barkach Pemejobrygenów. Oznacza to, że zapoczątkowano w ten sposób proces ich oddzielenia od macierzystej *civitas Gigurrorum* na rzecz połączenia, we wspólnej jednostce administracyjnej, z Susarrami. Dokumentuje to *tabula hospitalis* z O Caurel, z roku 28 po Chr., w której czterdzieści lat później *Tillegus Ambati filius*) określony jest jako *Susarrus (castello) Aiobrigiaeco* (AE 1961, 96).

Nie jesteśmy w stanie sprecyzować, czy ta znacząca odrębność *castella* była owocem wcześniejszej niezależności politycznej w stosunku do społeczności, którą w czasach rzymskich określano terminem *civitas*. Niewykluczone, że pierwotnie miały one charakter etniczny, jeśli przyjmiemy, że ustanowienie *civitates* na obszarze północno-zachodnim Półwyspu Iberyjskiego było dziełem Rzymian. Czy *castella*, jako jednostki administracyjnie, w kształcie opisanym w edyktie z El Bierzo, zachowały swą odrębność w czasach późniejszych, utrzymując ważne miejsce w strukturze *civitates* północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego, jest rzeczą trudną do ustalenia. Milczenie źródeł, w tym tak ważnych epigraficznych, sugeruje raczej zanik tej odrębności. Nie można wykluczyć, że stopniowo *castella* administracyjnie upodobniły się do okręgów wiejskich – *pagi*, których znaczenie ukazuje *lex rivi Hiberiensis* z czasów Hadriana¹⁶.

Mam głęboką nadzieję, że praca Emilii Twarowskiej-Antczak i Krzysztofa Antczaka, której poszerzenie kilkoma stronami jest dla mnie prawdziwą przyjemnością, wzbogaci ożywioną dyskusję trwającą od chwili odnalezienia nad tą inskrypcją oraz rozbudzi na szerszą skalę badania nad Hiszpanią antyczną w Polsce. A to dlatego, że dla poznania dziejów północno-zachodniej części Półwyspu Iberyjskiej, a zwłaszcza polityki cesarza Augusta, dokument ten stanowi milowy krok.

Francisco Beltrán Lloris

Universidad de Zaragoza
Grupo de investigación Hiberus

---

¹⁶ F. Beltrán, An irrigation decree from Roman Spain: the Lex riui Hiberiensis, JRS 96, 2006, s. 147–197.